

СЪВРЕМЕННИ СЕМЕЙНИ ПОЛИТИКИ В КИТАЙ. ПОЛИТИКА ЗА ЕДНО ДЕТЕ В СЕМЕЙСТВОТО (Причини, проблеми, последици)

Диана Мъглова

CONTEMPORARY FAMILY POLICES IN CHINA. ONE-CHILD POLICY (Causes, problems, consequences)

Diana Maglova¹

Abstract: The article is an attempt to summarize briefly the reasons, problems and consequences for China of the introduction of one of the most restrictive family planning policies in the world – the One Child Per Family Policy. China's demographic dynamics over the past few decades have been extremely influenced by this family policy. This scholarly presentation includes a historical overview, the specific causes, the nature of the problems and the consequences of China's family planning strategy.

Keywords: family; child; China; policy; demographics; tradition; modernity; folk psychology

Темата на този доклад е обвързана пряко с демографската динамика и е фокусирана върху една от най-рестриктивните семейни политики, прилагани някога в света – „Политиката за едно дете в семейството“, въведена в Китай през 1979 г. За да успеем да вникнем и разберем правилно причините, предшестващи събитията, които са предмет на научното изложение, е необходим кратък исторически анонс на събитията от първата половина на ХХ век, които изправят Китай пред нови предизвикателства.

Краят на хилядолетното имперско статукво води до преобразяване на цялото китайско общество по начин, който изключва всяка възможност за реконструиране на миналото. Със сигурност ХХ век е времето, през което Китай претърпява много сериозни социални, икономически

¹ *Diana Maglova – PhD in Bulgarian and Non-European Ethnology*
E-mail: dianamaglova@abv.bg

и политически промени, които резонират с особен интензитет не само по отношение на държавното статукво и дипломацията, но и в обществения живот и всекидневното битие на обикновения китаец.

Още през XIX век Китай е обезкървен и изправен до ръба, притиснат отвсякъде и „изсмукван“ от своите съседи. Поради трайната немощ и безсилие на централната власт всички сектори на китайската икономика се оказват в плен на прогресивна и всеобхватна дезорганизация, от което не пропускат да се възползват и западните сили, с ясната убеденост в своето превъзходство над всички останали. От друга страна, надменното презрение на китайската върхушка и нейното демонстративно пренебрежение, скрито зад педантичната дребнавост на тежкия императорски протокол, също не помагат на Китай. Именно на това високомерно поведение подражава и обикновеният народ, който и без това открай време недолюбва западните нашественици. При тези обстоятелства и обстановка на враждебност напрежението ескалира в открити и често пъти доста кървави конфликти, които в никакъв случай не решават, а само задълбочават проблемите. Следват двете световни войни, войната с Япония и гражданската война. Те водят до сериозни вътрешнополитически и обществени сътресения, които приключват с основаването на нова нация, подчинена на съвършено различна политическа идеология, твърде далечна от западния пример, който е действал до този момент (Фреш 2008: 311 – 371).

По времето на основаването на Китайската народна република през 1949 г. населението на Китай е половин милиард. След гражданската война и войната с Япония милиони китайци живеят в условия на крайна бедност, преживявайки сериозни наводнения и глад. След тези злочастни събития политическите лидери вземат сериозни икономическите мерки, съответстващи на новата политическа конюнктура, а именно – абсолютен държавен контрол върху икономиката и средствата за производство. Правителството предприема редица реформи, с които осигурява достъп до земя и основни ресурси на най-бедните китайци и развива мащабни програми за обществено здраве в цялата страна. Успокоената вътрешна и външна политическа обстановка водят до намаляване на бедността и до значителен спад на смъртността. Две от необходимите условия за повишаване на естествения прираст на населението² (Riley 2004: 4 – 10).

² Правителството е заинтересовано от това да намали различията в доходите и да осигури еднакъв за всички достъп до жизненоважните за съществуване ресурси. За тази цел започва да купува зърно, да го съхранява и раздава на нуждаещите се, за да се ограничи гладът. Изгражда се и инфраструктура, за да може храната да достигне до хората в нужда (Riley 2004: 4 – 10).

През 1958 г. китайското правителство започва „Големият скок напред“ на Мао Дзедун. Твърде радикалните и всеобхватни идеи и проекти на комунистическия лидер³ са трудно осъществими и са далеч извън обективната реалност, а наказанията при провал, отклоняване или неизпълнение са ужасяващи. Страхът от присъди довежда до фалшифициране на резултатите от отговорните за изпълнението на поставените цели лица и до поднасяне на невярна информация пред ръководните структури в Пекин. Равносметката е катастрофална – в резултат на Големия скок от 1959 г. до 1962 г. Китай преживява сериозен бедствен глад, който довежда до смъртта на над двадесет милиона души. Сред тях най-уязвима и с най-висока смъртност е групата на новородените. След този втори поред кризисен за демографията период от новата история на Китай балансът в съотношението „смъртност – естествен прираст“ започва отново да се възстановява. Заедно с увеличаване на населението и подобряването на качеството на живота средната продължителност на живота в Китай също нараства (за период от петдесет години средната продължителност на живота в Китай се увеличава от 35 години през 1949 г. до 72 години през 2001 г.). Обратно на тази тенденция, в продължение на 15 години коефициентът на плодовитост (броят на децата, които една жена ражда през периода на фертилната си възраст) се променя от шест деца до две и порядко три деца, родени от една и съща жена. Това явление за намаляване на броя на децата в семейството продължава и през следващите години и е подкрепено от една от най-рестриктивните национални политики за планиране на раждаемостта в света.

Строгийт закон за семейно планиране в Китай започва да се прилага през 1979 г., но идейният замисъл на това намерение на китайското правителство датира още от 50-те години на ХХ век⁴. Първата държавна кампания за семейно планиране е от 1950 г. и поощрява контрола върху плодовитостта в името на добруването на детето и здравето на неговата майка. През 1955 г. китайското правителство пуска в ход и образователна акция „Инструкции за контрол над ражданията“. Втората кампания за

³ Ликвидира се останалата частна собственост и индивидуалните поощрения и се създават „народни комуни“ с обща собственост, храна и общ трудов процес.

⁴ В първите дни на Китайската народна република правителството се нуждае от подкрепата на голяма част от населението на страната за прокарането на своята политика, както и да осигури нужната работна ръка за бързо икономическо развитие. Към средата на 50-те години на миналия век вече се изказват мнения, че високата раждаемост може да попречи на икономическото развитие. Това, както и подобряване на майчиното и детското здравеопазване, кара правителството да обърне своята позиция и да измисли начини, с които да контролира растежа на населението (Riley 2004: 11 – 19).

семеино планиране, започва от 1962 г. и продължава до *Културната революция* – 1966 г. Тя е насочена към намаляване на раждаемостта, особено в селските райони. Целта е да се убеди селското население в предимствата на малкото семейство, на по-късните бракове и на по-дългите интервали между отделните раждания. Въпреки целенасочената държавна политика и наличния държавен ресурс ефект от кампанията има в по-големите градове, докато в малките населени места той е минимален, поради липса на подготовка за предоставяне на услуги по семеино планиране (контрацептиви, възможност за легален аборт и др.). Третата кампания „*wan, xi, shao*“ (по-късно, по-дълго, по-малко) препокрива идеите от предходната. Тя започва от 1971 г. и продължава до 1979 г., когато официално стартира поредната и най-рестриктивна по характера си държавна кампания за семеино планиране „*едно дете в семейството*“.

В края на 70-те години правителството е убедено, че контролът над раждаемостта изисква крайни мерки, за да бъде успешен амбициозният икономически проект на китайските лидери. Вниманието е фокусирано отново най-вече върху селските райони, поради факта че 75 % от общия прираст на населението се формира само от тях. Това ги прави приоритетни при прилагането на образователните и практически насочени семейни политики (Riley 2004: 11 – 19).

Официално кампанията „*едно дете в семейството*“ стартира през 1979 г., но придобива статут на закон през 1982 г., когато става част от Конституцията на НР Китай. „*Всяко семейство има право на едно единствено дете*“. За да може да се осъществи прилагането на новия закон, се приемат редица административни и икономически мерки. Първи под рестрикциите на новите наредби (за едно дете в семейството) попадат китайците от най-големия етнос *Хан*.

Властите създават стройна система от поощрения и наказания, с която се внася порядък при изпълняването на наредбата. Първоначално двойките, които желаят да имат дете, трябва да подадат официално заявление пред властите, с което да получат тяхното одобрение. Семействата с едно дете имат предимство при сдобиване с жилище, допълнителни привилегии за здраве, по-големи образователни възможности и осигуряване на работа. Обратно, двойките, които нарушават допустимата „*квота*“, се лишават от тези привилегии, като им се налагат големи парични глоби, които в големи градове като Пекин и Шанхай достигат размера на няколкогодишен семеен доход. Тези семейни двойки се облагат с по-високи данъци и рискуват да загубят работата си. Има данни за налагане на наказания, грубо нарушаващи човешките права, като принудителни аборти

(понякога и в последното тримесечие от бременността), лишаване от имущество, дори убийства, за които Китай е остро критикуван от различни правозащитни организации във и извън границите на страната⁵ (Къртева 2016, pass.). С тези непопулярни методи правителството се надява да може да задържи популацията на 1 200 000 000 жители поне до 2000 г.

Четири са основните етапа на провеждане на тази поредна кампания. През първия етап правителството проявява по-голяма суровост по отношение на прилагането на методите за налагане и спазване на семейните ограничения. Ражданията по два пъти жени се насърчават към т. нар. „доброволна“ стерилизация. С нея се цели неспособност на зрелия организъм да създава потомство. Спазват се строго и правилата за употреба на контрацептиви. През месец април 1984 г. се приема т. нар. *Документ 7*, с който се слага началото на втория етап от кампанията „за едно дете в семейството“. Документът съдържа предписание към служителите по места, които отговарят за изпълняването на наредбата да се придържат към местните обстоятелства, за да се избегнат непопулярни способности за нейното прилагане. Най-силна съпротива срещу ограничението за едно дете има сред селското население в Китай. Това принуждава правителството да направи някои отстъпки, като например да разреши на семействата от селските райони да имат второ дете, ако първото е момиче. Законът не се отнася за граничните райони и за браковете с чужденци. Въпреки всички предприети мерки в края на 1980 г., данните показват, че нивата на раждаемост са все още неприемливо високи, което принуждава властите отново да затегнат контрола. През 1993 г. директорът на Комисията по семейно планиране обявява, че раждаемостта е под контрол, и с това завършва третият етап от наложените със закон ограничения.

През всички етапи от отделните кампании в помощ на рестриктивните мерки се включат и социално-икономическите фактори, които от само себе си също допринасят за ограничаването на раждаемостта и за успеха на такива трудни политики:

⁵ Сп. „Таймс“ през 2005 г. разказва за съдбата на млада жена от гр. Аншан, на която няколко седмици преди термина ѝ на раждане, правителствени служители умъртвяват нероденото ѝ дете с инжекция, докато е все още в утробата ѝ. В резултат на това двойката не може да има друго дете. За да заобиколят закона, много двойки предпочитат да платят съответната глоба, други пък прибегват до услугите на сурогатна майка, която да износи детето им. Богатите китайци си уреждат раждания в чужбина, други пък поддържат метреси, от които имат по няколко деца. Има и такива с няколко брака, като от всеки брак имат по едно дете. Други родители криват бебетата момиченца, за да могат да имат шанс да се сдобият с мъжки наследник (Къртева 2016, pass.).

– *изцяло променената роля на жената в семейството*, наблюдава се по-висок процент на образование сред жените и по-голямо желание за труд и професионална изява.

– *грамотността на населението* е един от факторите с най-голяма ефективност при справянето с проблема за раждаемостта.

– *промененият брачен модел* е следващият фактор, който влияе на значителния спад на раждаемостта в Китай, новите условия създават предпоставка за увеличаването на възрастта за брак, като *осигуряването на дом и стабилен доход* е важно условие за появата на деца и китайското правителство насърчава това.

– *материалните ресурси и стимули*, предлагани от правителството, също играят важна роля, те са *привлекателни* и правят програмите за семейно планиране по-резултатни (Riley 2004: 11 – 19).

Като цяло, общовалидното правило е, че икономически развитите райони в Китай задължително се отличават с по-нисък процент на раждаемост, отколкото по-слабо развитите.

Последната промяна на закона започва през 2000 г. с цялостно преосмисляне на ограничителната политика на партията по отношение на броя деца в едно семейство и завършва с нейното пълно отпадане. Властите разрешават на някои двойки да имат второ дете, ако някой от родителите им е единствено дете. На етническите малцинства също им е позволено да имат второ дете. Този двоен стандарт китайците наричат политика „*за едно дете и половина*“.

През октомври 2015 г. Китайската комунистическа партия обявява, че считано от 01.01.2016 г. се отменя политиката семействата в Китай да имат само по едно дете. Властите се надяват това да промени демографския облик от застаряващо предимно мъжко население на страната. Според данни от външни анализатори в резултат от ограничителния режим в Китай за последните 35 години са предотвратени между 300 и 400 милиона раждания (Край на политиката... 2016, pass.).

Политиката „*едно дете в семейството*“ трудно може да бъде оценена еднозначно. Някои изследователи смятат, че бързото понижаване на раждаемостта в Китай води до невъзможността на обществото да се справи с последиците от резкия спад. Бързото застаряване на населението поражда тенденция към намаляване на населението в активна работна възраст, което може да доведе до икономически сътресения при социалните политики. Най-сериозните критики обаче са по отношение на проблемите, с които програмата за семейно планиране засяга жените и младите момичета.

Жените поемат по-голямата част от негативните последици отколкото мъжете, тъй като програмата е фокусирана преди всичко върху женските контрацептивни методи (вътрематочна контрацепция, аборт, женска стерилизация). Самите китайски власти в началото оповестяват, че мерките, които се вземат, ще бъдат от полза за жените, като ги освобождават от физически опасности, като многоплодна бременност и опасни аборти. Никой обаче не говори за причинените емоционални травми. Има много случаи на пребити от съпрузите си жени за това, че не са родили дете от мъжки пол. Друга притеснителна последица след въвеждането на политиката за семейно планиране е появата на т. нар. феномен на „липсващите момичета“. Първостепенна причина за промяната в съотношението между половете в Китай показва, че в началото на 80-те години на XX век от китайските регистри са изчезнали хиляди момичета. До 1989 г. съотношението между мъжете и жените е в нормалните граници (на 105 мъже се падат 100 жени). През следващите години съотношението се променя, в полза на мъжете (на 119 мъже се падат 100 жени), което е среден резултат за страната. В селските райони разликата в съотношението е още по-голяма – на 152 мъже се падат 100 жени. Многобройните смъртни случаи на новородени момиченца, детеубийството, родителската небрежност, изоставянето на деца (момиченца), укриване на ражданията на момиченца, неофициалните осиновявания и селективните аборти по полов принцип са сред причините за нарушения полов баланс, в резултат на който близо 60 милиона китайци не могат да създадат семейство.

Съдбата на изоставените момичета е различна, някои от тях умират, други влизат в китайската система за социална политика, има и такива, които са осиновени от местни семейства. За умъртвяването на малки момиченца е докладвано в Китай от векове, за съжаление, тази практика се открива и сред емпиричните данни в по-модерно време, макар да е сравнително рядка и трудно доказуема. Що се отнася до принудителните аборти, редица проучвания сочат, че майките, които нямат синове, са по-склонни да извършат преждевременен акт на прекъсване на бременността при доказан женски зародиш, отколкото тези, които вече имат син, но не всеки го прави. Въпреки очевидните факти от житейската действителност малцина са семействата, които могат да преживеят моралната и психологическата болка от това да изоставят или да умъртвят своето дете. (Riley 2004: 11 – 19). Семействата без деца в Китай са наричани „голи клони“ и според китайската традиция са смятани за нещастни, защото няма да могат да продължат родовата линия и ще бъдат посрамени пред предците си (тук препратката е към „култа към предците“).

Неслучайно споменавам почитта към предците, чиято предпоставка е типичната за конфуцианското общество религиозна норма за *синовна почителност* (сяо) както към живите, така и към мъртвите предци – *приживе на родителите следва да се служи, а след смъртта им да бъдат почитани според установените ритуални правила*. Имено традиционните разбирания са другият препъникамък пред властите поради простичкия факт, че новите семейни правила са в силно противоречие с установената хилядолетна патриархалната семейна структура в страната. В основата на традиционното разбиране и порядки стои желанието на родителите да имат синове. Предпочитанието към синовете има дълга история в Китай, както социална, така и икономическа:

– само синът може да бъде продължител на рода и в същото време да служи на своите починали предци;

– семейното потекло може да бъде проследено само и единствено чрез мъжете в семейството;

– синовете са тези, които са отговорни за грижата към родителите, когато те остаряват;

– семейството в Китай е патрилокално, (тоест изисква, когато дъщерите се омъжат, да напуснат своя бащин дом и да се преместят при семейството и в дома на своя съпруг) в селските райони, където малцина селяни получават пенсия, възрастните родители изцяло зависят от подкрепата на своите деца. Селският труд е трудоемък и синовете са гарант за оцеляването на семейството. Така, ако семейството се окаже без син, то ще бъде лишено от лична и финансова подкрепа. Това донякъде обяснява защо процентът на т. нар. „липсващи или изчезнали момиченца“ в селските райони е завишен спрямо неговите стойности в по-урбанизираните райони (Георгиевски 1888: 120–144).

В същите селски райони съпротивата срещу ограничителната семейна политика е много по-силна. Често пъти се стига до конфронтация между отговорните за нейното изпълнение правителствени служители и местните хора. Използват се подкупи и други непопулярни начини, за да бъде разрешена от местните власти „неофициална бременност“. Умишлено се занижава броят на ражданията и по този начин се предоставя на държавата невярна информация за демографската ситуация. Неслучайно първите отстъпки, които държавата прави през годините по отношение на официалната политика за семейно планиране, са именно в селските райони, за да се намали недоволството на хилядите китайски семейства, които живеят там.

Извън идеологията и политиката не трябва да се забравя фактът, че в края на краищата освен обществените, важни са и личните нагласи и

желания на всяка една двойка. Тя определя как да оформи своето семейство, без да нарушава определените от държавата ограничителни правила. В страни като Корея и Тайван, които са общества със сходни характеристики, включително силното предпочитане на синовете пред дъщерите, се наблюдава същият проблем, който променя съотношението мъже/жени. Въпреки че при тях няма програми за планиране на ражданията, както в Китай, пак е изключително трудно да се балансира между количествата раждания и съотношението между половете (Greenhalgh Li 1995: 41 – 601).

Към традиционните и културни маркери добавяме: *увеличаването на социално-икономическото неравенство, екологичните проблеми и нарастващото значение на етническата принадлежност*. Тези обществени явления се наблюдават през цялата човешка история и са определящи за едно друго звено със специално значение в демографската наука – миграционните процеси и тяхната динамика, ниво и посока.

Всяко едно от изброените по-горе обстоятелства е полезен инструмент за разбирането на част от съвременните демографските процеси, които са следствие от тях, а именно: *покачването на потребителските разходи за отглеждане на дете, промяната в условията на живот за възрастните и покачването на средната продължителност на живота на китайците*.

Ако приемем, че *политиките* и събитията са взаимосвързани, то въздействието им върху една област на обществения живот дава винаги отражение в друга. Често пъти обаче забравяме, че човекът е субективен фактор и в повечето случаи реакциите и възприятията му са лишени от обективност. Тази е и причината, резултатът от подобна държавна зависимост, която е и подкрепена със съответния нормативен акт, на моменти да е доста непредсказуем. Ето защо има необходимост от концепция за навременен и адекватен отговор, когато новите обстоятелства и социални трансформации в обществата го изискват, за да се ограничат негативните последици от подобни държавни рестрикции.

Неслучайно използвах израза „социална трансформация“. Това е начинът, по който обществото се променя поради икономическия растеж, науката, технологичните иновации и войните или политическите сътресения. Част от социалната трансформация е остаряването на населението. В Китай стареенето на населението е важна последица от планираната семейна политика. Според данни на ООН една нация се смята за старееща, когато 10% от нейното население е на възраст над 60 години. За Китай 10-процентовата граница е преминала още през 1996 г. С тези темпове до 2050 г. Китай ще е страната с най-голям брой стареещо население в света. Според анализатори на път е да се създаде ситуация, при която макси-

малното социално бреме ще се поеме от поколението, което е най-малко подготвено за това (Къртева 2016, pass.).

В китайското общество е прието по-младите членове на семейството да осигуряват голяма част от грижата и финансовата подкрепа за по-възрастните си близки. Единственото дете в семейството трябва да поеме двойна отговорност. В момента повечето китайски семейства отговарят на „формулата 4 – 2 – 1“, което означава, че един внук се грижи за прехраната на двама дядовци и две баби. Освен това синът или дъщерята трябва да се грижат както за своите родители, така и за родителите на своята съпруга или съпруг. Като се има предвид и увеличаването на средната продължителност на живота, това изисква от младите китайци да отделят от доходите си повече средства и за по-дълъг период от време. Правителствата се стремят да осигурят средства за по-дълготрайна и достойна грижа за възрастните хора, но все още разчитат повече на семействата в подкрепата към възрастните им роднини⁶. За целта се организират кампании, които подчертават задължението както на синовете, така и на дъщерите да се грижат за своите родители. Високите нива на раждаемост в селските райони донякъде облекчават финансовия натиск върху селските семейства. Но за съжаление, държавните програми за възрастните хора все още са по-достъпни в градовете, отколкото в малките населени райони.

Съществена последица от държавната политика за раждане и планиране е промяната на размера и структурата на китайското семейство. Статистическите данни показват увеличаване на семействата с живи роднини от три поколения. Те съставляват между 10 и 15% от всички домакинства в страната. Както може да се очаква, те са повече в селските райони, отколкото в градските. Подобреното социално-битово ниво води до увеличаване на продължителността на живота на старото поколение. Децата познават и помнят своите баби и дядовци, но растат без братя и

⁶ През 1996 г. правителството приема закон, който задължава семействата да осигуряват издръжка на своите родители. Съвместното съжителство на няколко поколения под един покрив дълго време е единственото решение за поемане на грижите за възрастните хора. Често обаче динамичният трудов пазар принуждава младите хора да напускат родните си места, за да търсят работа, което ги отдалечава от родителите им и усложнява поемането на грижите за тях. Почти всяко пето домакинство се състои от три поколения. За да бъде решен проблемът, властите в Пекин се опитват да вдигнат пенсионната възраст (за мъжете сега е 60 г., а за жените 55 г.), но предложението бива отхвърлено. Сега се правят опити за вдигане на пенсионната възраст за жените и тя да бъде изравнена с тази на мъжете. Трябва обаче държавата да въведе обща пенсионна система, която да бъде от полза на всички. Днес много китайски общини създават частни структури, които функционират благодарение на вноските на работниците от местните предприятия (Атане 2011, pass.).

сестри и все по-често без чичовци и лели. От друга страна, се увеличават възрастта за сключване на брак и процентът на късните раждания, което от своя страна намалява вероятността три поколения да живеят по едно и също време. Намаляването на броя деца в едно семейство води до намаляване на броя на единичните семейства. Когато детето е само в семейството, то може да остане да живее в едно домакинство заедно със своите родители (Riley 2004: 20 – 24).

В наши дни традиционното семейството, разглеждано като общност от няколко поколения, които живеят под общ покрив, отстъпва пред индивидуалистичните концепции за живот на младите китайци – повече лична свобода, свободно време и живот без ограничения. В резултат на това се увеличава делът на стерилните, на доброволно бездетните и на непълните семейства. Също така се увеличава броят на семействата от смесени бракове, както и на хомосексуалните съжителства. Расте и броят на разводите, като в селата той е значително по-малък, отколкото в градовете. Тъй като все още жената в малките населени места е силно икономически зависима от мъжа, разводът би я лишил от всякаква сигурност и средства за препитание. Невинаги обаче причинната зависимост може да бъде преодоляна, тя може да е следствие от битови обстоятелства, като *липсата на жилищно пространство*. Недостигът на жилища принуждава много от младите семейства да живеят заедно със своите родители, както е и *традиционното разбиране*. Продължителното съвместно съжителство *променя отношенията между децата и техните родители* особено в семействата с дъщери. Днес родители на момичета продължават да поддържат силна връзка с тях дори и след брака им, нещо твърде нетипично за старите патриархални порядки (Riley 2004: 20 – 24).

Всъщност народопсихологията разкрива голяма част от характерните особености на тези отношения. Тази гранична наука между психология, етнология и социална антропология често се подценява от изследователите, но според мен тя има значителен ефект върху поведението на отделните класи и социални структури, сред които е и семейството. Съвместният живот на хората винаги предизвиква явления, които въпреки несъмнения си психологически характер не могат да бъдат обяснени само от индивидуална душевна гледна точка. И точно тук се намесва тази специална наука, за да обясни и обобщи условията, факторите и индивидуалностите, свързани с промените, които налагат изцяло нов социален пейзаж в обществата през последните десетилетия, и Китай също не е изключение (Народопсихологията... 2014, pass.).

Сериозна последица от строгия закон за семейно планиране е появата на т. нар. група на „*децата-фантоми*“. Тези деца официално не съществуват.

вуват, те са родени извън политиката „едно семейство – едно дете“. За да запазят живота им и за да не понесат солидните глоби от неспазването на установените правила, родителите се принуждават да ги крият, като не ги регистрират официално. Тези деца нямат документи за самоличност, не могат да ходят на училище, да започнат нормална работа, дори не могат да сключат нормален брак. Техният живот обаче протича както при останалите, те живеят, създават семейства и раждат своите деца „нелегално“. Счита се, че броят на тези „хора-призраци“ е близо 200 милиона души (Къртева 2016, pass.).

Ограничителната политика за контрол на раждаемостта създава в Китай цяла *генерация от единствени деца*, наричани „*малките императори*“. Според официалните данни техният брой е над 100 милиона и представлява 1/13 от цялото население на Китай. За периода 1975 – 1983 г. процентът на единствените деца в семействата нараства от 27% през 1975 г. до 82% през 1980 г. и до 91% през 1983 г. Новата генерация деца израства в обстановка на изключителни грижи и внимание от страна на родителите, което ги прави по-недоверчиви, по-малко конкурентноспособни, по-песимистични, по-малко готови да рискуват, отколкото хората, които са родени преди въвеждането на политиката за семейно планиране. Според специалисти от Факултета по психология към Пекинския университет това се дължи на прекаленото задоволяване на децата и угаждането им в почти всичко, „...*вкъщи те се сдобиват с всичко, без да има с кого да се конкурират*“. В същото време те израстват със съвсем други очаквания от живота, тъй като постоянно им е втъпявано, че „*трябва да бъдат възможно най-добрите*“ (Уот 2013, pass.).

Краят на политиката за едно дете в семейството идва през 2016 г. Той не идва изведнъж, а е предшестван от редица отстъпки, направени от властите преди това. Икономическият напредък, от една страна, и бързо застаряващото население, от друга страна, принуждават комунистическата партия да преосмисли старите правила, които в продължение на четири десетилетия изкуствено потискат естествения демографски прираст на страната. Още през 2009 г. се разрешава на много семейства от провинциите да имат второ дете, ако и двамата родители са единствени деца в техните семейства. През 2014 г. 11 милиона двойки получават право на второ дете, но само всяка десета двойка от тях иска да има второ дете. По данни на Центъра за семейно планиране разрешение за второ дете са поискали около 920 000 семейни двойки. Очакваното рязко повишаване на раждаемостта в страната не се оправдава. Отглеждането на второ дете за повечето двойки се оказва непосилна задача от финансово естество. „... *Да имаш две деца струва твърде скъпо, отнема много енергия...*“ и за

повечето млади китайци, е „тежко бреме“ (Китай позволи... 2013, pass.). В едно от многобройните проучвания, направено сред 52 000 млади хора от китайската социална мрежа Weibo, 19,9% от анкетираните твърдят, че не искат второ дете, а 18% искат, но не могат да си го позволят. Други 13,4% изобщо не смятат да имат деца. Тези, които подкрепят отмяната на ограничението, са едва 35,8%. Голяма част от младите китайци, които са единствени деца в своите семейства, се фокусират само върху собствените си нужди и желания и не смятат да се лишат от тях, създавайки дете или деца (Малкият император... 2015, pass.).

След отмяната на ограничителната политика от 01.01.2016 г.⁷ китайските власти очакват работното население в страната да се увеличи с близо 30 милиона души до 2050 г. Освен това китайското правителство ще позволи на „децата-фантоми“⁸, които нямат документи за гражданско състояние, да им бъдат направени такива, за да имат достъп до основни социални привилегии като здравеопазване и възможност за образование. В Китай близо 13 милиона души нямат постоянно жителство, което е задължително условие за получаване на нормално гражданство. Тази мярка е необходима особено в районите със свръхнаселеност (Попов 2015, pass.)

Всъщност компетентните експерти по демографските въпроси смятат, че свръхнаселеност в Китай не съществува, а по-скоро съществува свръхнатрупване на населението в рамките на изненадващо малка площ, в областите с плодородна земя по ниските течения и делтите на големите реки, за сметка на обезлюдяването на другите области (Петров 2018: 493 – 508).

Днес много експерти смятат, че решението да се сложи край на политиката за едно дете в семейството, е закъсняло и обрат в демографските процеси е невъзможен. Според Стийв Цанг от Института по китайска политика към University of Nottingham промяната е важна, но ефектът от нея няма да бъде толкова голям, колкото всички очакват, и се оказва прав. Той приема, че повечето градски семейства не искат да имат второ дете заради големите разходи, свързани с тяхното отглеждане. Анализаторът от „China Minzu Securities Co“ Зу Кибин също отправя своя съвет по отношение на очакванията на китайските власти, да не надценяват „...краткосрочния стимул върху БВП“, тъй като „бум на ражданията вероятно няма да се случи“ (Могат ли китайските... 2015, pass.).

⁷ Решението се взема на Петия пленум на Централния комитет на Китайската комунистическа партия и е част от петгодишния план на президента Си Дзинпин за преход към „сравнително проспериращо общество“.

⁸ Деца, които са родени в нарушение на политиката за семейно планиране.

Прогнозите се оправдават! През 2022 г. Китай отчете най-драстичния спад в населението от 60 години насам. А тенденцията вещае спадът да продължи и през следващите 30 години. Промяната на ценностната система на младите китайци води до трансформация на вековния семеен стереотип и до създаването на нов семеен модел, който да отговаря на съвременните реалности и нужди. 25-годишната Ема Ли от Шанхай, казва: „Младите в Китай смятат, че бъдещето изглежда мрачно, а животът – напрегнат. С деца животът ще стане още по-стресов“. Според Ема Ли много от младите китайци имат добро образование и „трудно могат да бъдат убедени, че младите жени например непременно трябва да се омъжат по любов, да живеят щастливо и да водят хармоничен семеен живот“. Така разсъждава по-голямата част от образованите млади китайци (Янг 2023, pass.).

Освен финансовата тежест при отглеждането на едно или повече деца голяма част от китайските граждани в репродуктивна възраст посочват и други причини, които надделяват в нежеланието им за голямо потомство, като например: липса на жилищно пространство, на време и енергия, дългия работен ден и претоварване, което пречи на създаването на сериозни и дълготрайни връзки.

Според професора по демография Дзян Куанбао: *„Желанието да имаш две деца, е много разпространено в Китай и в много други страни, като Япония и Южна Корея, но това е идеално обстоятелство, което повечето хора реалистично не могат да си позволят или постигнат“*. Проф. Куанбао също е на мнение, че в бъдеще броят на ражданията в Китай ще продължава да спада. Общият коефициент за раждаемост в Китай вече е едва 1.15. За сравнение 2.1 е коефициентът, който е необходим за стабилно население. Подобен бъдещ срив в популацията означава загуба на милиони работни места и голям спад в икономическия потенциал на страната. Поради тази причина от 2016 г. насам властите в Пекин разработват социални политики, които да увеличат естествения прираст, като целта им е към 2100 г. населението в Китай да се запази малко над 1 милиард жители.

През 2021 г. Китай обяви нова семейна политика, която разрешава на семейните двойки да имат до три деца. Социологът Ифей Ли от NYU в Шанхай коментира, че *„повишаването на лимита (брой деца в семейство) е малко вероятно да наклони везните на някого“*. *„Хората се задържат не от ограничението две или три деца, а от невероятно високите разходи за отглеждане на деца в днешен Китай. Жилищата, извънкласните дейности, храната, пътуванията и всичко останало.“* Агенция „Синхуа“ провежда анкета в нейния профил в Weibo, в която се пита дали хората са готови за политиката за три деца. Около 29 хиляди от около 30 хиляди

респонденти заявяват, че „никога не биха си помислили за това“. Останалият малък процент избира отговори измежду: че са готови и с голямо желание биха го направили, че не им е на дневен ред тази допълнителна грижа, че се колебаят. По-късно анкетата бива премахната от профила на Агенцията.

Обективността ни задължава да споменем и тези китайци, които са щастливи от възможността да имат повече (3 броя) деца. Такава е Су Мейджън, отговорник човешки ресурси във фирма в столицата Пекин. Тя е щастлива от факта, че няма да плаща глоба и че ще може да получи „градско разрешително“ – което позволява на семействата да получават обезщетения и да изпращат децата си в местните държавни училища (Иванова 2021, pass.).

В заключение – контролът над населението и политиката за едно дете в семейството реконструират из основа традиционното китайско семейство. Ново явление е появата на бързо растящата демографска група на тези, които живеят сами. Застаряването, миграцията и разводите са в основата на бързото ѝ разпространение. Друга причина е личният избор на все повече млади хора да живеят сами. Това е продиктувано от желанието им да разполагат с по-голям икономически ресурс, пространство и време за себе си. През 2014 г. са регистрирани 66 милиона жилища с един обитател. Те представляват 15 % от всички жилища в страната, срещу едва 6 % през 1990 г. Според неофициалната статистика обаче техният брой е поне с 20 милиона по-голям. Увеличаването на съвременните едночленни домакинства е фундаментална промяна в китайската социална структура, която е с вековни традиции. Според социолога Ван Фън „...*домакинствата с няколко членове, живеещи на едно място, отдавна са основната единица за организирането на производство и потребление, за социализиране на хората и за поддържане на мрежите за политическа власт и социална подкрепа*“.

Въвеждането на правилото за едно дете в семейството слага край на старите семейни традиции и слага началото на нови, които водят след себе до необратими последици и огромни промени в китайското общество. Все повече млади хора, представители на средната класа, заживяват отделно и далеч от своите родители още преди да създадат семейство и да могат да си позволят собствено жилище. Данни от 2010 г. сочат, че 36 % от мъжете и 22 % от жените на възраст между 22 и 29 години не са женени. В сравнение със същата статистика от 2000 г. броят им е удвоен, като процентът на свободните млади хора в градовете е по-голям в сравнение с този от малките населени места. Финансовата независимост на жените и бързите и евтини разводи са част от причините за увеличаването на разделените семейства.

Разводите в Китай се увеличават почти тройно за периода 2000 – 2014 г., като на 1000 души има средно по 2,7 разведени (Китайците... 2016, pass.).

Ново явление в съвременен Китай е нежеланието на съпругеската двойка да има дете. Числеността на доброволно бездетните двойки непрекъснато расте. По данни на статистическите агенции те са над 17 милиона, като 21 % от тях живеят в градовете. Този напълно осъзнат избор е следствие от промяната в индивидуалните приоритети на младите хора, желанието им за кариерна изява и разумния и целесъобразен подход при възпитанието на детето в условията на постоянна родителска заетост. Олга Почагина използва за обозначаването на такъв тип съпругеска двойка абривиатурата от социологията DINK (Double Income No Kids – „двоен доход без деца“). Дори в интернет пространството съществува сайт за запознанства на жени и мъже, които желаят да създадат семейство, но без деца.

Икономическото развитие на Китай през следващите поне три десетилетия е пряко обвързано с числеността на населението в трудоспособна възраст. По данни на ООН през 2050 г. възрастните хора в Китай ще бъдат около една четвърт от общото население на страната. Иначе казано, ще има по-малко работещи хора и повече възрастно население. Оказва се, че в дългосрочен план икономиката може да бъде по-силна от всякаква идеология. Ако Китай иска да запази статута си на една от най-силните икономики в света, ще трябва да подобри демографското си състояние или да инвестира огромни усилия и средства в автоматизацията на труда си (Гогов 2022, pass.).

Заблуда е да се смята, че Китай ще преодолее трудностите в бъдеще, като повтаря опита на западните нации. Онова, което е добър модел за Запада, не е задължително да бъде универсален принцип и за всички останали. Знакът на равенство между „модерно“ и „озападняване“ в този случай носи повече вреда, отколкото полза за общество, което в продължение на хилядолетия изразява най-добре духа на източната част на азиатския континент. Освен на институционално ниво са необходими и промени в общественото и личното поведение, за да може Китай да преодолее последиците от демографската ситуация в страната (Жерне 2004: 496 – 498).

Библиография

Кирилица:

Жерне, 2004: Жерне, Жак. Китайската цивилизация. София: Кама, 2004. [Zherne, 2004: Zherne, Zhak. Kitayskata tsivilizatsia. Sofia: Кама, 2004.] ISBN 954-989-05-46

Петров 2018: Петров, Валери. Книга за Китай. София: Вакоп, 2018. [Petrov 2018: Petrov, Valeri. Kniga za Kitai. Sofia: Vakon, 2018.] ISBN 976-619-7300-24-6

Почагина 1997: Почагина, В. Ольга. Демографические процессы в XXI веке: Китай и мир – Перспективы сотрудничества Китая, России и других стран Северо-Восточной Азии в конце XX – начале XXI века. Тез. докл. 8-ой Междунар. науч. конф. „Китай. Китайская цивилизация и мир. История. современность, перспективы“, М., 7–9 окт. 1997 г. Ч. 2., М., 1997, 26–29. [Pochagina 1997: Pochagina, V. Olga. Demograficheskie processy v XXI veke: Kitaj i mir – Perspektivy sotrudnichestva Kitaya, Rossii i drugih stran Severo-Vostochnoj Azii v konce НКН – nachale XXI veka. Tez. dokl. 8-oj Mezhdunar. nauch. konf. “Kitaj. Kitajskaya civilizaciya i mir. Istoriya. sovremennost’, perspektivy”, М., 7–9 окт. 1997 г. Ч.2., М., 1997, 26–29.]

Фреш 2008: Фреш, Жозе. Китай. Някога и сега. София: Изток-Запад, 2008. [Fresh 2008: Fresh, Joze. Kitai. Nqkoga i sega. Sofia: Iztok-Zapad, 2008.] ISBN 978-954-321-463-1

Латиница:

Greenhalgh, Li, 1995: Greenhalgh, S., J. Li, Engendering Reproductive Policy and Practice in Peasant China: For a Feminist Demography of Reproduction. No.3, 1995, 41 – 601.

Riley, 2004: Riley, N. China’s Population: New Trends and Challenges. 2004 г. [Електронна книга] [Elektronna kniga]

Интернет източници:

Атане 2011: Атане, Изабела. Когато косите на Китай посивеят. В: Le Monde Diplomatique (българско издание) [Atane 2011: Atane, Izabela. Kogato kosite na Kitay posiveyat. V: Le Monde Diplomatique], Available at: <http://bg.mondediplo.com/article754.html> [Accessed 05.02.2023]

Георгиевски, 1888: Георгиевски, Сергей. Принципы жизни Китая. Конфуций и конфуцианство – електронна книга. [Georgievski, 1888: Georgievski, Sergej. Principy zhizni Kitaya. Konfucij i konfucianstvo – elektronna kniga.] Available at: <https://www.litres.ru> [Accessed 09.02.2023]

Гогов 2022: Гогов, Стоян. Китайската политика за три деца в семейство претърпя провал. [**Gogov 2022:** Gogov, Stoyan. Kitayskata politika za tri detsa v semeystvo pretarpya proval.] Available at: <https://dnes.dir.bg/svyat/kitayskata-politika-za-3-detsa-v-semeystvo-pretarpya-proval> [Accessed 05.02.2023]

Иванова 2021: Иванова, Миглена. Китай обяви нова политика за до три деца на семейство. [**Ivanova 2021:** Ivanova, Miglena. Kitay obyavi nova politika za do tri detsa na semeystvo.] Available at: <https://www.investor.bg/a/336-aziya/328820-kitay-obyavi-nova-politika-za-do-tri-detsa-na-semeystvo> Accessed 02.2023.

Китай позволи... 2013: Китай позволи второ дете, но какво от това. [**Kitay pozvoli... 2013:** Kitay pozvoli vtoro dete, no kakvo ot tova.] Available at: http://www.webcafe.bg/id_876270664, [Accessed 06.02.2023]

Китайците... 2016: Китайците умират сами. [**Kitaysite... 2016:** Kitaysite umirat sami.] Available at: <https://ureport.bg/122395/2016/06/22/politika/svyat/kitaysite-umirat-sami> [Accessed 08.02.2023]

Край на политиката ... 2017: Край на политиката на едно дете в Китай. [**Kray na politikata ... 2017:** Kray na politikata na edno dete v Kitay.] Available at: <http://focus-news.net/analysis/2016/01/01/2887/kray-na-politikata-na-edno-dete-v-kitay.html>, [Accessed 07.02.2023]

Къртева 2016: Къртева, Мария. Политика на едно дете в Китай – Демографски последици. [**Karteva 2016:** Karteva, Maria. Politika na edno dete v Kitay – Demografski posleditsi.] Available at: <https://zakitaiblog.wordpress.com/2016/03/20/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5-%D0%B2-%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B9-%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%80-2/> [Accessed 06.02.2023]

Малкият император... 2015: Малкият император още дълго ще владее в Китай. [**Malkiyat imperator... 2015:** Malkiyat imperator oshte dalgo shte vlastva v Kitay.] Available at: <https://ureport.bg/96315/2015/10/30/politika/svyat/malkiyat-imperator-oshte-dalgo-shte-vlastva-v-kitay>, [Accessed 08.02.2023]

Могат ли китайските... 2015: Могат ли китайските двойки да си позволят да имат второ дете? [**Mogat li kitayskite... 2015:** Mogat li kitayskite dvoyki da si pozvolyat da имат vtoro dete?] Available at: http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/sviat/2015/11/01/2640666_mogat_li_kitayskite_dvoiki_da_si_pozvoliat_vtoro_dete/ [Accessed 06.02.2023]

Народопсихологията... 2014: Народопсихологията на Вилхелм Вундт. [**Narodopsiholog... 2014:** Narodopsihologiyata na Vilhelm Vundt.] Available at: <https://simpleidea.org/%d0%b4%d1%80%d1%83%d0%b3%d0%b0%d1%82%d0%>

b0-%d0%bf%d1%81%d0%b8%d1%85%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b3%d0%b8
%d1%8f-%d0%bd%d0%b0-%d0%b2%d0%b8%d0%bb%d1%85%d0%b5%d0%bb
%d0%bc-%d0%b2%d1%83%d0%bd/ [Accessed 05.02.2023]

Попов 2015: Попов, Бойчо. Защо Пекин иска бейби бум. [**Popov 2015:** Popov, Boycho. Zashto Pekin iska beybi bum.] Available at: <http://www.investor.bg/aziia/336/a/zashto-pek-in-iska-beibi-bum-205078/> [Accssed 07.02.2023]

Уот 2013: Уот, Луиз. „Малките императори“ на Китай – неподготвени за живота. В: e-vestnik.bg, 2013. [**Uot 2013:** Luiz Uot. „Malkite imperatori“ na Kitay – nepodgotveni za zhivota. V: e-vestnik.bg, 2013.] Available at: <https://e-vestnik.bg/16591/malkite-imperatori-na-kitay-nepodgotveni-za-zhivota/> [Accessed 10.2022]

Янг 2023: Янг, Уилям. Младите китайци: Не искаме деца, твърде голям стрес са. [**Yang 2023:** Yang, Uilyam. Mladite kitaytsi: Ne iskame detsa, tvarde golyam stres sa.] Available at: <https://dnes.dir.bg/svyat/mladite-kitaytsi-ne-iskame-detsa-tvarde-golyam-stres-sa> [Accessed 05.02.2023]

bg.history-hub.com Какво е социална трансформация. [**bg.history-hub.com** Kakvo e sotsialna transformatsia.] Available at: <https://bg.history-hub.com/kakvo-e-socialna-transformaciya> [Accessed 08.02.2023]